

G. KOMORÓCZY EMŐKE

Az Ekszpanzió-mozgalom

*Az avantgárd új virágkora az ezredfordulón:
a kassáki összművészeti törekvések újraéledése*

2. rész

Kassák természetesen kevésbé elméleti, sokkal inkább „cselekvő” alkat volt, mint Hamvas Béla. Kettejük munkásságát nem is lehet(ne) összehasonlítani, ha egy-két kérdésben nem találkoznának a nézeteik (elsősorban a 20. század morális lezülése, a társadalomszervezési modellek ember[iség]ellenes rémtetteinek megítélésében). A modern művészet szerepében, kérdéseik felvetésében 1947-1948-ban, a rövid ideig tartó „demokratikus átalakulás” időszakában őszintén egyetértettek, sőt, úgy tűnik, bizonyos kérdésekben a jövő útjait is hasonló módon ítélték meg. A Szentendrei Iskola modern művésztagejai közül például sokan tartoztak a harmincas években a Kassák-körhöz, s 1947-ben mindannyian egy új, modern művészeti kivi-rágzást készítettek elő. A kialakuló, fokozatosan szigorodó pártállami diktatúra azonban mindnyájukat perifériára szorított, elhallgattatott, ellehetetlenítve a művészeti élet szerves kibontakoztatását.

Így Kassák is - kivette közösségi hatósugarából - újragondolta a hagyományhoz való viszonyát, s egyre inkább a Természetben, a Duna-parton, horgászás közben keresett s talált választ az őt foglalkoztató kérdésekre.

Természetlírája voltaképpen már a húszas években, bécsi emigrációjában elmélyült, amikor is - meg-fosztva a közvetlen társadalmi cselekvéstől - művészete megújításának szentelte magát. „Merítetek a kutakból melyeket szí- / vetek rejtekén őriztek [...] tőlem hozzátok és tőletek hozzámig röpülnek / el a fénysugarak” - biztatja társait és barátait Észak Géniuszának fia, Kassák Lajos, mert mindennél fontosabb erőforrásnak tartja a szeretetet, az egymást segítő szolidaritást („Az ember szíve alatt hófor-rások vannak elrejtve...”). A hagyomány az ő szemében a természetes, természeti étellel, a közösségi háttérrel való egylényegűség (alapszövetében, természeti valójában minden ember azonos gyökérzetű! - azaz: Isten előtt mindannyian egyenlők vagyunk). Mint Anteusz megéri a Földet, amelyből vétetett, s a Természetből merített életenergia segíti a kudarck elviselésében, feldolgozásában, a szellemi-lelki megújulásban. „Muzsikák és fényességek” veszik körül; „források énekét” hallgatja, a fény, a „napdara-zsak”, „üvegtorkú madarak”, fák és virágok szavára figyel, s máris egy másik lét-dimenzióba emelkedik: „üvegből vagyunk s lassan színültig telünk fénnel”. Újjászervezett MA-körével nemcsak a bécsi Kon-zerthaus-ban tart költői esteket, hanem rendszeresen átjár szülőföldjére, Galánta-Pozsony-Érsekújvár körzetébe (Magyarországról ki van tiltva), ahol Simon Jolán varázslatos „üveghangján” szavalja a furcsa-

bizarr költeményeket, melyek mégis érthetőek, hiszen a természeti-emberi megújulásról, a feltámadásról szólnak: „...hitek és emelkedések / áradnak belőlem / halleluja halleluja”. A primer, naturális életből merítkezve és frissülve Kassák mint erős tölgy, ágait növeszti, s levelei újra kihajtanak: „madarak lenyelték a hangot / a fák azonban tovább énekelnek” (*A ló meghal, a madarak kirepülnek*).

Amit egy filozófus az elméleti munkáiban elmond, azt a költő mintegy ösztönösen kifejezi, sugározza műveiben. Bár nem mitológiai összefüggésrendszerben gondolkodik, Kassák intuitíven mégis megsejti, felismeri az univerzális szellemi hagyomány életrendező, életépítő szerepét. Mivel ő még a szakrális tradíciót ismerő-őrző vidéki közegben nőtt fel, ha lázadt is ellene, alapértékeit magába szívta. Nem véletlen tehát, hogy a „krisztusi kor” múltán, új életre „feltámadva”, egyre inkább a szellemi rend poétikai felmutatásának lehetőségei foglalkoztatják. Kollázsai, képarchitektúrái a húszas években ezt a rend(ezett)séget sugározzák. Geometrikus alapformákból konstruált „építményei” (körök, három- és négyszögek, trapéz-alakzatok, pontok és egyenesek viszony-hálózata) a statikus nehézkedés és a dinamizmus erőegyensúlyát, a káoszból épített Rend képzetét keltik.

Kassákban Észak és Nyugat Génusza került szintézisbe egymással. Alkotásai, különösen lírája, a Felvidék lelkeségét éppúgy sugározzák, mint ahogy képkonstrukciói forma-fegyelve a szellemi tradíció Rendjét; művészetszervező tevékenysége pedig a Nyugat kultúrateremtő szemléletét, s bizonyosfajta prosperitás igényét. A szellemi tartalmakat szinte anyagszerűvé akarja tenni: megfogható, látható, vizuálisan is tapasztalható formát ad nekik, így áttételesen a 20. század második felében teret hódító konceptualizmus előfutárának is tekinthető. A hagyomány és az újítás nála egységben van nemcsak formai értelemben, hanem szellemiségében is. A tradíció több évezredek áramkörébe bekapcsolva ma már egyáltalán nem érezzük „idegen testnek” alkotásait művészeti életünkben, amint azt sokan és sokáig állították róla.

A természetből merített költői képeit elvont képzetekkel, modern civilizációs elemekkel ötvözi. A szent Logosz erejével tölti fel az ismert fogalmakat, új jelentést ad nekik, s a „tisza forrásból”, a civilizáció népi kultúrájából kiemelt, emlékrögökké szublimált motívumokkal vegyített jellegzetes absztrakt költemény-épületekké formálja őket (sokan érthetetlennek, sőt értelmetlennek tartották számozott verseit). A kettős életszemlélet és értékrend (ősi és modern) természetes, mindennapi életminőséggé forr össze bennük. Kassák pontosan érzékeli a benne munkáló kettős archetípus erejét és ösztönző hatását; tudja, mit akar, s bármennyire is támadják, ő „hajlíthatatlanul” járja a maga útját. Ezért legyőzhetetlen, „a magam törvénye szerint” életelvét soha, senki és semmi kedvéért nem adja fel. Ösztönösen érzi, hogy „a bölcs öregek” az aranykori tudást és tapasztalatot őrzik: erről az útról nem szabad letérni, mert akkor „árokba” hullunk. „a dolgok belénkfogóznak / gyökereikkel amit az öregek kimondanak / az kővéállik a gyerekek emlékezetében. [...] a törvények így kerülnek vissza a napfény alá a tisztaság / medrében terek nevetést hullámanak”. A költő, aki a „mélységeket” megjárta, megismerte „az alvilág” titkait, már-már orpheuszi hatalommal rendelkezik: „én vagyok az elveszett fűzfásip és a mezitelen / állatszelistító is én vagyok / csak akarnom kellene és árnyékkal letakar- / hatnám a világot”. Ő tehát szellemi tisztánlátásával irányt tud szabni a labirintusban tévelygő embereknek.

Kulcsfogalma, a kollektív individuum épp abból a szellemi tapasztalásból alakult ki, hogy a személyiség kiteljesítése, az individuális építkezés csakis a közösségi háttérrel való szerves azonosulás, együttműködés alapján lehetséges. A művész a kollektív psziché kifejezője, aki szellemi hidat épít ember és ember

között. Egész létével „szolgálja”, emeli és értékesebbé teszi nemcsak közvetlen környezetét, hanem a tágabb közösséget – nép, nemzet, emberiség –, amelyhez éppúgy tartozik, mint közeli övéihez. A művészetre kezdettől fogva olyan teremtő erőként tekint, amely egy magasabb szintű létezés távlatait nyitja meg alkotója és befogadója előtt, hiszen benne a közös emberi, egy nép lelkesége fejeződik ki, akárcsak Bartók zenéjében. Nem véletlen, hogy Kassák már a Ma 1917–1918-as számaiban közölt Bartók-kottákat, és akkor és később is, több verset írt róla és hozzá (*Karmester, esti világitásban, Napraköszöntés, A mérleg serpenyője, Bartók Béla* stb.) A Ma budapesti, majd bécsi matinéin rendszeresen szerepeltek Bartók-darabok (*Allegro barbaro, Medvetánc, Este a székelyeknél, Vázlatok* stb.). Szellemi rokonának tartotta Bartókot, aki maga is sokra becsülte Kassák művészi törekvéseit. (Lásd Csaplár Ferenc, *Kassák Lajos Bartók-verse*, Magyar Helikon, 1981.)

Kassák számára tehát a hagyomány egyfajta öröklött, a génjeiben lévő, már-már ösztönös szellemi tudás, nem pedig átveendő formakészlet (és természetesen nem is filozófiailag megalapozott gondolatrendszer). A hely szelleme, a szülőföld élet- és szokásrendje, a népben megtestesülő *sensus communis* formálja ifjúkorában életszemléletét. 1909-es európai vándorútja pedig gondolkodásmódját, intellektuális és művészi arculatát alakítja, a Nyugat Géniuszának szellemével tölti fel. E kétféle hatást magába szívva, személyisége eleve közösségi tudattartalmakkal telítődik. Érzékelve szűkebb hazája, a Felvidék, sőt bizonyos értelemben még Pest fojtogató „elmaradottságát” is az urbánus Nyugathoz képest, érthető, hogy Nyugat-Európa szociális, kulturális fejlettségét szerette volna Magyarországra is hazahozni (ebben tekintette Adyt előfutárának). A város (Pest, Bécs, majd 1926-tól ismét Pest) „kultiváltsága”, közösségi, ugyanakkor mégis individuális életrendje lehetővé tette számára, hogy a kollektív célokért küzdve kibontakoztathassa személyes képességeit. Felismerte, hogy a prosperitás gondolata az egyre bővülő, mélyülő műveltségből fakad – miután Nyugaton a gazdaság egyre intenzívebben fejlődik, az individuum is egyre inkább kiteljesedhet. Így ott megközelítőleg hasonló anyagi színvonalon élhetnek az emberek, műveltségi szintjüktől, pozíciójuktól, a társadalmi struktúrában elfoglalt helyüktől szinte függetlenül. Kassáknak – főként fiatalabb korában – ez mérhetetlenül imponált. Jórészt erre az ideálképre alapozta a demokratikus társadalomról kialakított eszményeit. Később azonban felismerte, hogy ez a közép-európai viszonyok között irreális ábrándkép. Ugyanakkor nem volt „Nyugat-imádó”. Hamvas Bélához hasonlóan ő is megértette, hogy mivel a racionális Nyugat számára elsődleges a civilizációs fejlettség, az életet ott egyre inkább eluralja a kultiváltság, ami viszont fokozatosan elapasztja a teremtő szellemiséget. Nem vágyott Nyugaton élni, csak ifjúkori barátait, az avantgárd „nagy öregjeit” szerette volna viszontlátni még egyszer. A pártállami kultúrpolitika azonban még azt is megakadályozta, hogy Párizsban, 1961-ben a tiszteletére rendezett konstruktivista kiállításon részt vehessen.

A pártállami struktúrában belül szó sem lehetett arról, hogy valódi közösségi társadalom alakuljon ki, amelynek az alapjairól Kassáknak már az 1910-es években szilárd elképzelései voltak (a „kollektív individuumok” demokratikus társadalmá). A bolsevikok kezdettől fogva a diktatórikus államrendben gondolkodtak, így Kassák már 1919-ben elvált a munkásmozgalom szervezeti formáitól. Egészen más alapokról képzelte el a társadalomépítést: az elnyomott rétegek szellemi felemelése a kultúra által, a Názareti elveit követve, szolidaritás a szegényekkel, a kicsinyek és kisemmizettek embermértóságának védelmével, az igazságos és az emberi egyenlőségre épülő társadalom megteremtése stb. A Történelem azonban épp

ellenkező irányba haladt, így a „tiszta emberség” mindinkább eltorzult a 20. század véres diktatúráiban. Így aztán az 1989-es „fordulat” sem hozta meg azt a felszabadító változást, amely egy szilárd értékekre épülő modern keresztény társadalom kialakulásához vezethetett volna.

Pázmány György novícius magiszter Németh Péter Mikolával 1998-ban folytatott, már idézett „párbeszélgetésében” hangsúlyozta: „egy nagy, felszabadító katarzisa volna már réges-régen szükségünk” - de ez csak akkor megy, „ha a társadalom egésze akarja is a katarzist, és nyitott lélekkel el is fogadja azt. Ám valamiféleképpen a mai ember világának a legfőbb ellentmondásossága éppen abban áll, hogy szabad kíván ugyan lenni, de valójában nem képes a teljes szabadság vállalására, mert az felelősséggel jár, az már komoly lelki teher számára”. Ki-ki csak azt akarja a változából, a Teljességből elfogadni, ami neki tetszik, ami számára „hasznos”. Holott a Teljes Igazságot kellene mindnyájunknak akarnia, „még akkor is, ha időnként az igazság kellemetlenségeket is okoz,” sőt, esetenként az egyén számára követelményekkel, kellemetlenségekkel jár. „A követelményekhez igenis igazodnunk kell. Mert ezzel a gesztussal a lélek [...] az értékeket emeli be az életébe”: a személyiség így válik igazán szabadabbá, humanussá, a szó keresztény értelmében „humanistává”. Pázmány Atya szerint ez „a közösség üdvösségének” (is) alapfeltétele, mert „a bűnbeesés lényege közösségi”: a közösség elszakadt az Atyai Háztól a 20. században. Tehát a közösség egészének vissza kell térnie oda. Aki fél az Igazságtól, a megpróbáltatásoktól, a szenvedés vállalásától, az elveszíti az örök életbe vetett reményét s a „megváltottság” hitét. (*Fekete vasárnap - a tékozló fiú és az atyai ház története* = Németh Péter Mikola, *Személyesség a személytelenségben*, Hungarovox Kiadó, Budapest, 2018, 256-264.)

Nem véletlen tehát, hogy az E/x/kszpanzió-mozgalom - maga is az Északi Génius szülötte, amely az Univerzális Hagományt próbálta szintézisbe hozni a szakrális tradícióval és a kassáki „kollektív individuum” társadalmi-közösségi elképzeléseivel. A kassáki alapfogalmat mindig minden irányból támadták (a „kollektív individuum” megvalósíthatatlan „fából vaskarika”, hiszen *vagy szolgálom* a közösséget, azaz engedelmeskedem a parancsuralmi rendszernek, mondták támadói, *vagy* individuális hajlamaim szerint élek. Holott a közösség javát csak azok a humanusan elkötelezett, magasan fejlett individuumok képviselik igazán, teljes felkészültségükkel, akik nem önző, egyedi érdekeik érvényesítéséért küzdenek, hanem a közösség egészének boldogulását, az igazságos (demokratikus) társadalom alapeszméjének, a közjónak a megvalósítását akarják. Németh Péter Mikola ezért kísérelte meg a sokak szerint lehetetlent: a szakrális ősi, népi, valamint a keresztény hagyomány és az avantgárd örökség ötvözését. A genius loci szellemiségét sugárzó összművészeti produkcióik az univerzális értékrenddel feltöltődve Ég-Föld egységére, a természetes szellemi hierarchia életrendező erejére hívják fel közönségük - a szakrális közösség - figyelmét, s az elméleti előadások, viták a felvetődött esztétikai-filozófiai problémákat járják körül. Így ezek az évente megtartott rendezvények nemcsak művészeti találkozók voltak, hanem az Ipoly Euro-régió szellemi összetartozását tudatosító alkalmak is. Művészet- és eszmetörténeti jelentőségük éppannyira fontos, mint maga a lelki élmény, amit az összejövetelek jelentettek a résztvevőknek.

*

Németh Péter Mikola *Csirázó földkorpusz* című installációja a *Magánvaló* előadásban, Nagymaros, 2010

Ma már nyugodtan kimondhatjuk, hogy a 20. század egyik legfontosabb művészeti iránya az avantgárd volt mind Nyugat-, mind Közép-Európában. Úgy is mondhatnánk: a 20. század az avantgárd százada, s talán még az ezredforduló is az. Mellette természetesen továbbéltek – élnek ma is – a korábbi, más jellegű irányzatok.

Mint egységes és folyton meg-megújuló folyamat, az avantgárd többszöri alakváltáson esett át: a század első harmadában gyors iramban egymást váltó „izmusok” után egy csendesebb, kísérletező korszak következett. Mind Közép-Európában, mind a bolsevista Szovjetunióban, valamint a náci Németországban a messziség, többnyire politikai okokból bekövetkezett elfojtás évtizedeiben – a harmincas évek derekától mintegy a hetvenes évek derekáig-végéig – a korai, lázadó avantgárd fokozatosan egyfajta „experimentális” attitűdöt öltött, s eredményei átminősültek a jeltípusú, társadalmi értelemben kevésbé veszélyesnek tartott avantgárd különféle változataiba. Ugyanakkor a pártállami diktatúra különböző országaiban eltérő mértékben, mégis egyre szélesebb körökben hódított az avantgárd magatartás (nonkonformizmus), ezért – többnyire földalatti helyzetbe kényszerítve – megjelentek az áttételesebb kifejezőmódok, egyre nagyobb szerephez jutott a nonverbalitás. Ennek különböző változatai és műfajai – konkrét-, hang- és vizuális

költészet, küldeményművészet, a happening és a művészi performansz számtalan variációja, neoista akciók stb. – Nyugaton, Amerikában és Európában egyaránt a század utolsó harmadában domináns helyzetbe kerültek, bár a posztmodernnel meg kellett osztaniuk pozíciójukat. Közép-Európa országaiban viszont csak az úgynevezett „rendszer váltás” után nyertek polgárjogot. Azóta az avantgárd újabbnál újabb hullámokban ismét teret hódít, mintegy ellenpontozva a posztmodern eklektikát. Természetesen a „hivatalos” irodalmi kánonban nálunk a posztmodernnek van elsőbbsége, de az avantgárd is él és virul, s egyre inkább kötődik saját, immár egy évszázados hagyományához.

Társadalmi elkötelezettségéről az avantgárd sohasem mondott le semmilyen alakváltozatában, s ez hol nyíltabban, hol áttételesebben fejeződött ki. Kezdeti éles konfrontációja a közvetlenül előtte járó nemzedékek ízlésvilágával elsősorban a 20. század eleji általános társadalmi lázadással (forradalmakkal) volt összefüggésben, egyes csoportjai – különösképpen a futuristák – a művészetben is mindent el akartak törölni, ami régi, idejétmúlt, a „haladást” akadályozó. Később azonban a legjelentősebb művészek felismerték ifjonti lázadásuk paradox mivoltát; ekkor már elsősorban a forma és a műfajok területén újítottak. Ennek köszönhetően a 20. század második felében számtalan új és régi-új, mindmáig életképes műfaj, sőt műnem-variáns született. Mindez az avantgárd művészet lényegén mit sem változtatott, amely a káosz-ból Kozmoszt próbál teremteni, egy virtuális értékvilágot kísérel meg felépíteni, ellenállva a mindenkori társadalmi hazugságok manipulációs törekvéseinek. Legújabb változata, az Ekszpanzió pedig az új műfajokat a szakrális Hagyománnyal kapcsolja össze, tudatosítva az ősiség-modernség szintézisének megteremthetőségét.

Ma már természetesen világosan látjuk: a művészetben nincs „haladás” (sőt, még a társadalomban sincs), változás viszont van. A szellemi hagyomány örökkévaló, mint maga Isten, a formakészlet pedig folyamatosan átalakul, variálódik, bővül, gyarapodik. Elsősorban a technikai eszközök, a kifejezőmód, a stílus, esetleg a korstílus tekintetében. Mindez nem azt jelenti, hogy a régi formai struktúrák elévülnének, sőt, az újakkal együtt tovább élnek. Jóllehet más-más korszak lelkiségét fejezik ki, mindegyikük bennünket szólít meg, megérintve a bennünk rejlő közös emberi tartalmakat. Így alakul ki az egymásra épülő művekből a művészet életfolyamata, az ember(iség) nélkülözhetetlen szellemi-lelki táplálója.

Az avantgárd formabontó és formaépítő jellege éppúgy megnyilatkozhat játékos, kreatív műfajaiban, struktúraiban, mint mélyebb, morális, netán szakrális üzeneteiben. Mert lényege szerint az alkotónak a világhoz való viszonyát fejezi ki: rombol, hogy építhessen. A hazug és immorális intézmények, gondolkodási sablonok, a személyiség integritását széttroncsoló külső kényszerek elleni lázadás (a „rombolás”) az első szükségszerű lépés ahhoz, hogy tisztább, igazabb, az ember benső, lelki igényeinek megfelelőbb, a teremtő kreativitást és a szellem szabadságát tisztelő társadalmi struktúrákat hozhassunk létre. A létromtó hatalmak érdekében viszont az áll, hogy az Aranykor álmát elfelejtse, eltemesse. Az avantgárd azonban nem fogadja el a létromtó hatalmak uralmát. Ebben van szakrális ereje, amit az Ekszpanzió alkotógárdája felismert, és másokban is tudatosítani próbált. Avantgárd eszközökkel, avantgárd szemlélettel, hagyomány és újítás egységét hangoztatva, mintegy új virágkört nyitva az örök-ifjú avantgárd művészet előtt.